

УДК 343.81

Михайло Пузирьов,

канд. юрид. наук, головний науковий співробітник
Науково-дослідного центру з питань діяльності органів та установ
Державної кримінально-виконавчої служби України
Академії Державної пенітенціарної служби

ФУНДАМЕНТАЛЬНІ ЗАСАДИ ВИКОНАННЯ ПОКАРАННЯ У ВИДІ ПОЗБАВЛЕННЯ ВОЛІ НА ПЕВНИЙ СТРОК У КАНАДІ: ПОРІВНЯЛЬНО-ПРАВОВИЙ АНАЛІЗ

Статтю присвячено порівняльно-правовому аналізу фундаментальних засад виконання покарання у виді позбавлення волі на певний строк у Канаді. Наведено мету та принципи виконання покарань у згаданій країні. Виокремлено особливості управління кримінально-виконавчою системою Канади. Наведено порівняльні узагальнення з відповідним напрямом в українській правовій системі.

Ключові слова: фундаментальні засади, позбавлення волі на певний строк, виконання покарання, кримінально-виконавча система, зарубіжний досвід.

Постановка проблеми. Сучасні процеси реформування кримінально-виконавчої системи України висувають на порядок денний необхідність проведення порівняльних досліджень у сфері кримінально-виконавчого права. Аналіз фундаментальних засад виконання покарання у виді позбавлення волі на певний строк у зарубіжних країнах дає можливість порівняти їх із відповідними напрямами в українській правовій системі, оцінити на предмет переваг та недоліків вітчизняне кримінально-виконавче законодавство і практику його застосування.

Теоретичною основою написання статті стали праці вітчизняних і зарубіжних учених, присвячені порівняльно-правовим засадам виконання та відбування покарань, застосування окремих елементів механізму виконання покарання у виді позбавлення волі на певний строк. Серед них праці: К.А. Автухова, З.А. Астемірова, Л.В. Багрий-Шахматова, С.Л. Бабаяна, В.А. Бадіри, О.М. Бандурки, І.Г. Богатирьова, О.І. Богатирьової, І.В. Боднара, Є.М. Бодюла, М.Л. Грекова, В.І. Гуржія, Т.А. Денисової, О.М. Джужі, В.О. Жабського, Ю.В. Калініна, В.В. Кареліна, А.В. Кирилюка, В.А. Кирилюк, В.В. Коваленка, О.Г. Колба, Н.В. Коломієць, В.Я. Конопельського, І.М. Копотуна, О.М. Кревсуна, М.І. Лисенко, В.О. Меркулової, М.П. Мелентьєва, Р.М. Підвисоцького, Г.О. Радова, А.Ф. Сизого, В.Б. Спіцнаделя, А.Х. Степанюка, М.О. Стручкова, В.М. Трубникова, С.Я. Фаренюка, С.В. Царюка, О.О. Шкути, В.П. Шупілова, Д.В. Ягунова, І.С. Яковець та ін.

Згадані вчені зробили вагомий внесок у вирішення проблем пенітенціарної теорії і практики, проте на сьогодні недостатньо розробленими залишаються порівняльно-правові аспекти виконання покарання у виді позбавлення волі на певний строк в Україні та зарубіжних країнах, особливо в державах англо-американської правової сім'ї.

Зважаючи на вимоги до обсягу наукової статті, нами буде здійснено порівняльно-правовий аналіз фундаментальних засад виконання покарання у виді позбавлення волі на певний строк на основі кримінально-виконавчого законодавства однієї країни англо-американської правової сім'ї – Канади.

Мета статті – здійснити аналіз фундаментальних засад виконання покарання у виді позбавлення волі на певний строк у Канаді, навівши порівняльні узагальнення з відповідним напрямом в українській правовій системі.

Виклад основного матеріалу. Кримінально-виконавча політика Канади формується на основі базових принципів кримінально-правової політики та мети покарання в цій країні. Такий підхід впливає з матеріальної природи норм кримінального права стосовно кримінально-виконавчого права.

Як зазначають зарубіжні дослідники, основоположним принципом призначення покарання в Канаді є пропорційність покарання тяжкості вчиненого злочину і ступеню вини особи. Цілями покарання в Канаді визнаються: осуд злочинного діяння; спеціальна та загальна превенція; ізоляція злочинців від суспільства, якщо це необхідно (властива покаранням, пов'язаним із позбавленням волі – *М. П.*); виправлення («rehabilitation») засуджених; створення умов для відшкодування шкоди, завданої злочинцем, як конкретній особі, так і суспільству загалом; формування у злочинців почуття відповідальності й усвідомлення шкоди, завданої потерпілим і суспільству [1, с. 121–122].

Схожі норми, за виключенням положення щодо осуду злочинного діяння та відшкодування шкоди, містяться у ч. 2 ст. 50 Кримінального кодексу (далі – КК) України [2] та ч. 1 ст. 1 Кримінально-виконавчого кодексу (далі – КВК)

України [3]. Ці два елементи мети покарання за кримінальним правом Канади в Україні мають не кримінально-правову, а кримінальну процесуальну природу і регламентовані Кримінальним процесуальним кодексом України. Така мета покарання в Канаді, як формування у злочинців почуття відповідальності й усвідомлення шкоди, завданої потерпілим і суспільству, в українському праві є результатом карально-виправного впливу, що здійснюється на засудженого під час виконання покарання на досягнення мети кари й виправлення засуджених.

До покарань, згідно з КК Канади, належать:

- 1) пробація;
- 2) штраф;
- 3) конфіскація майна;
- 4) податок на користь жертв злочинів;
- 5) реституція;
- 6) умовне засудження до позбавлення волі;
- 7) позбавлення волі [4, с. 28].

Згідно зі ст. 743 КК Канади позбавлення волі диференціюється на позбавлення волі на певний строк та довічне позбавлення волі [5, с. 942–943].

У 2014–2015 рр. основним видом покарання була пробація (43%); позбавлення волі було призначено 37% осіб, засуджених «судами для дорослих» («adult criminal courts»), включаючи неповнолітніх, засуджених цими судами за тяжкі злочини [6]. Наявні дані продовжують тенденцію домінування у канадській правозастосовній практиці пробації, порівняно з покаранням у виді позбавлення волі, на яку звертали увагу зарубіжні дослідники ще у 1990-х рр. [7, с. 3].

При цьому, на відміну від українського законодавства, у Канаді пробація може призначатися разом з іншими покараннями, такими як штраф або позбавлення волі [8, с. 251]. Тому не випадково однією з підстав надання засудженому до позбавлення волі дозволу на короткочасний виїзд/вихід за межі установи виконання покарань, згідно із ч. 1 ст. 17 Закону Канади «Про виправну систему та умовне звільнення», є необхідність виконання громадських робіт (як елемента пробації – *М. П.*) [9, с. 12].

Особливістю покарання у виді позбавлення волі в Канаді є те, що йому властиві всі цілі покарання, закріплені в КК Канади (ст. 718) [5, с. 888–889]. Лише цьому виду покарання властива така мета, як ізоляція злочинців від суспільства. Зазначимо, що в Україні ізоляція засуджених визначається законодавцем (ч. 1 ст. 102 КВК України) як один з елементів режиму у виправних і виховних колоніях [3]. Водночас вітчизняні вчені-пенітенціаристи визначають ізоляцію засуджених більш широко, а саме як один з основних елементів змісту позбавлення волі на певний строк [10, с. 4]. Обидва підходи у розумінні правової природи ізоляції засуджених є правильними. Зокрема, М.І. Лисенко пояснила такий дуалізм розглядом ізоляції засуджених до позбавлення волі на певний строк у двох аспектах: кримінально-правовому та кримінально-виконавчому [10, с. 8–9, 12].

С.Т. Сулейманова, розглядаючи ізоляцію від суспільства як мету покарання в Кана-

ді, зазначає, що в багатьох випадках тюремне ув'язнення виправдано, оскільки дозволяє ізолювати правопорушника від суспільства, внаслідок чого він не зможе вчинити повторного злочину в суспільстві. Водночас, додає вчена, з погляду захисту суспільства ізоляція – виняткова міра [11, с. 112]. Порівняльний аналіз рецидиву в Канаді та США показує, що канадські засуджені до позбавлення волі вчиняють повторні злочини набагато рідше, що пояснюється більшою кількістю реабілітаційних програм, які застосовуються в пенітенціарних установах [12].

Основними законодавчими актами, що становлять правову основу виконання покарання у виді позбавлення волі на певний строк у цій країні, є Закон Канади «Про виправну систему та умовне звільнення» («Corrections and Conditional Release Act») від 18 червня 1992 р. станом на 19 червня 2017 р. (з останніми змінами від 17 червня 2016 р.) [9] та Закон Канади «Про тюрми і реформаторії» («Prisons and Reformatories Act») від 1985 р. станом на 19 червня 2017 р. (з останніми змінами від 19 липня 2015 р.) [13].

Відмінність між указаними нормативно-правовими актами полягає в тому, що Закон «Про виправну систему та умовне звільнення» регламентує порядок виконання покарання у виді позбавлення волі щодо повнолітніх осіб, тоді як Закон «Про тюрми і реформаторії» поширюється на неповнолітніх осіб, засуджених до позбавлення волі. Разом із тим на неповнолітніх осіб, засуджених до позбавлення волі, поширюються окремі норми Закону «Про виправну систему та умовне звільнення», якщо це прямо передбачено вказаним нормативно-правовим актом, а також на підставі ст. 7 Закону «Про виправну систему та умовне звільнення», згідно з якою за рішенням (наказом) директора Виправної служби на будь-яку тюрму та відповідних засуджених, визначених Законом «Про тюрми і реформаторії», можуть поширюватися правові статуси пенітенціарної установи й відповідних засуджених, визначені Законом «Про виправну систему та умовне звільнення» [9, с. 7–8].

За наведеним обсягом дискреційних повноважень керівника пенітенціарного відомства Канади система виконання покарань у цій країні англо-американської правової сім'ї відрізняється від кримінально-виконавчої системи України. Це пояснюється насамперед належністю України до романо-германської правової сім'ї й домінуванням нормативно-правового акта в системі джерел права.

Крім того, згідно з роз'ясненням термінів, які наводяться в кожному з названих законодавчих актів, щодо установ виконання покарання у виді позбавлення волі Закон «Про виправну систему та умовне звільнення» вживає родові поняття «пенітенціарій»/«пенітенціарна установа» («penitentiary») (а щодо установ виконання покарань у провінціях – «виправна установа» («provincial correctional facility»)), тоді як Закон «Про тюрми і реформаторії» оперує родовим поняттям «тюрма» («prison»), підкреслюючи, зокрема, у ст. 2 («Визначення термінів»),

що термін «тюрма» («prison») вживається у значенні місця позбавлення волі, крім пенітенціарної установи, визначення якої надано в Частині I Закону «Про виправну систему та умовне звільнення». Також, як уже згадувалося вище, згідно зі ст. 2 в Законі «Про тюрми і реформаторії» термін «засуджений»/«ув'язнений» («prisoner») вживається до неповнолітньої особи, засудженої до позбавлення волі [13, с. 1–2]. Водночас, незважаючи на назву відповідного нормативно-правового акта, у Законі «Про тюрми і реформаторії» жодного разу (крім, звісно, його назви) не вживається термін «реформаторій» («reformatory») для позначення місця позбавлення волі для неповнолітнього засудженого.

Згідно зі ст. 3 Закону Канади «Про виправну систему та умовне звільнення» метою функціонування виправної системи є сприяння підтримці справедливого, мирного та безпечного суспільства шляхом:

а) виконання покарань, призначених судами, шляхом безпечної та гуманної ізоляції засуджених і нагляду за ними;

б) створення умов для виправлення («rehabilitation») засуджених та їх реінтеграції («reintegration») в суспільство як законослухняних громадян шляхом реалізації відповідних програм у пенітенціарних установах та громаді.

При цьому, як зазначається у цій статті, захист суспільства є першочерговим завданням за організації виправного процесу [9, с. 5].

Зауважимо, що незважаючи на те, що окремі вчені англійськомовний термін «rehabilitation» щодо мети покарання в Канаді перекладають як «реабілітація» [8, с. 249; 11, с. 110, 112], ми в нашому дослідженні використовуємо інший варіант його перекладу (що, до речі, узгоджується з варіантами його перекладу згідно з англійсько-українським юридичним словником [14, с. 854]), – «виправлення».

Зазначимо, що така наша позиція цілком узгоджується з доктринальними (оскільки відповідний термін не закріплено на рівні закону) положеннями канадської пенітенціарної науки. Зокрема, канадський учений-пенітенціарист К. Гофф у своїй праці «Виправна система Канади» у відповідному словнику наводить таке визначення терміна «rehabilitation» – застосування заходів виправного впливу («corrections») для поліпшення стану засуджених, щоб у результаті цього вони більше не бажали чи не змушені були вчиняти нові злочини. Реінтеграція («reintegration»), як зазначає згаданий учений, – це застосування заходів виправного впливу, спрямованих на набуття засудженими умінь та навичок суспільно корисної діяльності в умовах вільного суспільства [7, с. 204].

Щодо формулювання у ст. 3 Закону Канади «Про виправну систему та умовне звільнення» мети й завдань функціонування виправної системи цієї країни, то вони більше схожі з тими, що закріплені у ст. 1 КВК України як мета і завдання кримінально-виконавчого законодавства України [3].

Також, подібно до кримінально-виконавчого законодавства України, Закон Канади

«Про виправну систему та умовне звільнення» закріплює систему відповідних принципів. Проте якщо КВК України у ст. 5 містить принципи кримінально-виконавчого законодавства, виконання і відбування покарань, то відповідний канадський закон – принципи, якими керується у своїй діяльності Виправна служба Канади.

Так, відповідно до ст. 4 Закону Канади «Про виправну систему та умовне звільнення» Виправна служба для досягнення мети, зазначеної у ст. 3 цього Закону, керується такими принципами:

1) виконання покарання ґрунтується на повноті інформації про особу засудженого, характер і тяжкість вчиненого злочину, інших значущих відомостях, отриманих від суду, органів досудового розслідування, Національної комісії з умовно-достоючого звільнення, жертв злочинів, засуджених, а також інших суб'єктів системи кримінальної юстиції;

2) Служба підвищує ефективність та відкритість своєї діяльності шляхом своєчасного обміну відповідною інформацією із жертвами злочинів, засудженими та іншими суб'єктами системи кримінальної юстиції, а також шляхом оприлюднення інформації про стан реалізації виправної політики та програм виправного впливу;

3) Служба вживає заходів щодо виконання покарань таким чином, щоб вони забезпечували захист суспільства, персоналу та засуджених і при цьому обмежувалися лише тим обсягом, що є необхідним та пропорційним для досягнення цілей цього Закону;

4) засуджені користуються всіма правами членів суспільства, за винятком обмежень, які випливають із факту призначення покарання та визначені законом;

5) Служба сприяє залученню представників громадськості до питань, пов'язаних із її діяльністю;

6) рішення, що приймаються адміністрацією органів і установ виконання покарань, мають ґрунтуватися на засадах законності та справедливості з наданням засудженим доступу до ефективної процедури подання скарг;

7) виправна політика і практика виконання покарань мають урахувати гендерні, етнічні, культурні та мовні відмінності засуджених, а також особливі потреби жінок, корінних народів, осіб, які потребують психіатричної допомоги, та інших груп засуджених;

8) засуджені зобов'язані: дотримуватися встановлених правил перебування в пенітенціарних установах; правил поведінки за їх межами у випадках, визначених законом; правил поведінки у громаді під час умовного звільнення; брати активну участь у заходах, передбачених індивідуальним планом відбування покарання, зокрема у програмах, що сприяють їх виправленню та реінтеграції;

9) для пенітенціарного персоналу встановлюються спеціальні вимоги щодо прийому на службу та навчання. У процесі проходження служби персоналу надаються:

– відповідні можливості для розвитку кар'єри;

– належні умови праці, зокрема створення робочої атмосфери, яка не принижує почуття особистої гідності людини;

– можливості брати участь у розробленні виправної політики та програм виправного впливу на засуджених [9, с. 5–6].

Зазначимо, що відповідальність за реалізацію кримінально-виконавчої політики в досліджуваній країні покладено на Виправну службу Канади («Correctional Service of Canada») (федеральний рівень), а також провінційні й територіальні виправні служби (провінційний/територіальний рівень). Пенітенціарне відомство країни перебуває у віданні Міністерства юстиції Канади [15], хоча на рівні окремих провінцій за виконання певних видів покарань відповідають провінційні міністерства внутрішніх справ, про що йтиметься нижче.

Тобто бачимо, що компетенція з виконання покарань у Канаді розділена між федеральним урядом та урядами окремих провінцій/територій. Усі покарання, пов'язані з позбавленням волі на строк два та більше років, виконуються Виправною службою Канади, решта напрямів щодо реалізації кримінально-виконавчої політики (виконання умовного засудження (пробації) та позбавлення волі на строк менше двох років) належить до компетенції урядів окремих провінцій/територій. Виправні заходи щодо неповнолітніх правопорушників, урегульовані Законом про неповнолітніх правопорушників, також виконуються провінціями/територіями. На рівні провінцій/територій управління виправними установами може перебувати в компетенції або провінційного міністерства юстиції, як, наприклад, у провінції Ньюфаундленд і Лабрадор, Нунавут, Нова Шотландія, Північно-Західні Території та Юкон, або міністерства внутрішніх справ, як, наприклад, у провінціях Квебек та Онтаріо [16, с. 50–52].

Водночас, як зазначає канадський учений К. Гофф, багато засуджених, яким призначено позбавлення волі на строк до двох років із відбавленням покарання у провінційних/територіальних виправних установах, не тримаються в самих установах, а відбувають покарання у громаді в режимі наглядової пробації [7, с. 2].

Висновки

Таким чином, проведеним порівняльно-правовим дослідженням установлено як схожі риси, так і відмінності в закріпленні на рівні відповідного законодавства мети та принципів виконання покарань у Канаді та Україні. Крім того, результати проведеного дослідження дають підстави констатувати дуалістичний підхід до управління кримінально-виконавчою системою Канади за двома напрямками:

– по-перше, за територіальним, що зумовлено формою територіального устрою держави – Канада є федерацією;

– по-друге, за відомчим підпорядкуванням – з покладенням функцій виконання покарань на міністерства юстиції або внутрішніх справ окремих провінцій/територій.

За обома напрямками канадська модель виконання покарань відмінна від тієї, що нині наявна в Україні.

Список використаних джерел:

1. Roach K. Canada / K. Roach // The Handbook of Comparative Criminal Law / ed. by K.J. Heller, M.D. Dubber. – Stanford : Stanford University Press, 2011. – P. 97–136.

2. Кримінальний кодекс України від 5 квітня 2001 р. // Відомості Верховної Ради України. – 2001. – № 25–26. – Ст. 131.

3. Кримінально-виконавчий кодекс України від 11 липня 2003 р. // Відомості Верховної Ради України. – 2004. – № 3–4. – Ст. 21.

4. Сулейманова С.Т. Уголовное право Канады: основные институты общей части, их особенности и эволюция : дисс. ... канд. юрид. наук / С.Т. Сулейманова. – М., 2013. – 245 с.

5. Criminal Code of Canada. – 1177 p. [Electronic resource]. – Access mode : <http://laws-lois.justice.gc.ca/PDF/C-46.pdf>.

6. Adult criminal court statistics in Canada, 2014/2015 / by A. Maxwell [Electronic resource]. – Access mode : <http://www.statcan.gc.ca/pub/85-002-x/2017001/article/14699-eng.htm>.

7. Goff C. Corrections in Canada / C. Goff. – Cincinnati, OH : Anderson Publishing Co., 1999. – 213 p.

8. Сердюк А.Л. Исполнение уголовных наказаний без изоляции осужденного от общества в Канаде / А.Л. Сердюк // Новое слово в науке и практике: гипотезы и апробация результатов исследований. – 2016. – № 26. – С. 249–253.

9. Corrections and Conditional Release Act. – 161 p. [Electronic resource]. – Access mode : <http://laws-lois.justice.gc.ca/PDF/C-44.6.pdf>.

10. Лисенко М.І. Ізоляція засуджених до позбавлення волі на певний строк у виправних колоніях : автореф. дис. ... канд. юрид. наук : спец. 12.00.08 «Кримінальне право та кримінологія; кримінально-виконавче право» / М.І. Лисенко. – К., 2017. – 19 с.

11. Сулейманова С.Т. Эволюция целей наказания в уголовном праве России и Канады / С.Т. Сулейманова // Lex Russica. – 2016. – № 7 (116). – С. 103–115.

12. Rudell R. Setting Aside Criminal Convictions in Canada a Successful Approach to Offender Reintegration / R. Rudell, T. Winfree // The Prison Journal. – 2006. – Vol. 84. – № 4. – P. 452–466.

13. Prisons and Reformatories Act. – 10 p. [Electronic resource]. – Access mode : <http://laws-lois.justice.gc.ca/PDF/P-20.pdf>.

14. Карабан В.І. Англійсько-український юридичний словник: понад 75 тисяч слів та словосполучень юридичної підмови та близько 160 тисяч українських перекладних відповідників / В.І. Карабан. – Вінниця : Нова Книга, 2004. – 1088 с.

15. Canada // World Prison Brief data [Electronic resource]. – Access mode : <http://www.prisonstudies.org/country/canada>.

16. Кунаш К.А. Пенитенциарная система Канады (по материалам федерального сайта исправительной службы Канады) / К.А. Кунаш, О.В. Обернихина // Вестник Кузбасского института. – 2013. – № 2 (15). – С. 49–57.

Статья посвящена сравнительно-правовому анализу фундаментальных основ исполнения наказания в виде лишения свободы на определенный срок в Канаде. Приведены цели и принципы исполнения наказаний в упомянутой стране. Выделены особенности управления уголовно-исполнительной системой Канады. Приведены сравнительные обобщения с соответствующим направлением в украинской правовой системе.

Ключевые слова: фундаментальные основы, лишение свободы на определенный срок, исполнение наказания, уголовно-исполнительная система, зарубежный опыт.

The article is dedicated to the comparative and legal analysis regarding fundamental principles for execution of imprisonment for a fixed term in Canada. The purpose and principles for execution of punishments in this country are presented. The peculiarities regarding management of the criminal and executive system of Canada are carried out. The comparative generalizations with the corresponding direction in Ukrainian legal system are presented.

Key words: fundamental principles, imprisonment for a fixed term, execution of punishment, criminal and executive system, foreign experience.

